

Harc az ukróniáért

Alternatív történelmi elbeszélések a kortárs magyar SF-kisprózában

Domokos Áron*

Abstract **Fight for Uchronia. Alternative History Short Stories in Contemporary Hungarian SF.** If history is written by the ‘victors’, are alternative account(s) of history written by ‘the defeated’? If historiography is conceived as the practice of “giving meaning to the meaningless” (Theodor Lessing), are we to assume that ‘alternative historiography’ or alternative accounts of history question the prevailing interpretation of history? Are uchronias (also known as alternative historical narratives, allostories, parahistories, counterfactual histories and historiographic metafiction), especially ‘uchronic fiction’, in fact, only compensatory products of desire-driven thinking? As a matter of fact, it is not only the rather few contemporary Hungarian novels with alternative historical aspirations that are in an unfortunate position but contemporary Hungarian uchronic short stories as well. Of the nearly three hundred short stories submitted in 2014–2018 as candidates for the Péter Zsoldos Award, a national annual prize awarded for the best (published) Hungarian SF novel and short story in 2014–2018, there are only six uchronic pieces. It is with the help of these pieces of short fiction that I outline (1) the relationship between the philosophy of history and uchronia; (2) the (meta)taxonomies of uchronia; (3) the characteristics of those Hungarian short stories of this kind that are related to Hungary.

Keywords Hungarian literature, alternate history, contrafactuals, uchronia, speculative fiction, teaching history

„Istenem, miért is mentem férjhez? Eltűnődött rajta, mi lett volna, ha a véletlenek láncolata úgy hozza magával, hogy nem ezzel, hanem egy másik emberrel akad össze... Lehetett volna a férje szép, elmés, kiváló és vonzó ember is...”

(Gustave Flaubert: Bovaryné)

„Akiben ez {értsd: lehetőségérzet} él... arra gondol: Nos, lehetne bizonyára másképp is. Tehát a lehetőségérzést olyan képességként határozhatjuk meg, amelynek segítségével elgondolhatunk bármit, ami lehetne is éppen, és nem tartjuk fontosabbnak nála azt, ami éppen van.”

(Robert Musil: A tulajdonságok nélküli ember)

* MATE NI Anyanyelvi és Gyermekművelésügyi Tanszék
Email: domokos.aron@uni-mate.hu; ORCID: 0000-0002-7615-3332

„Úgy ítéljük meg... a történelmet, mint egy vonatot, amely kitérő nélkül száguld a síneken és nem képes másfele elkanyarodni, csak gyorsítani, lassítani vagy megállni. Ez azonban nem igaz, a történelem hemzseg a kitérőktől és csak mi vagyunk vakok. (...) A mi bajunk, mert az elmúlt kitérők ismerete növeli annak a valószínűségét, hogy az elkövetkezőknél jó irányba fordulunk”

(František Novotný, idézi Gilk)

Bevezető

A történelem zsákmány, vagyis az értelmezők különféle történelem-konstrukciói közötti ádáz küzdelem tárgya (Miklós 2011, 249). Ennek folyományaként – olybá tűnik nekem – az ukróniáért/a „mi lett volna, ha”-féle kontrafaktuális, alternatív történelemért is többfrontos harcok folynak. Csatároznak egymással itt az ukrónia művelői az ukrónia értelmezőivel, a „Történész” a „Művésszel”, a „Történész” (Rodiek 1992; Deluermoz és Singaravélou 2019) az „Irodalmárral” és a „Történelemfilozófussal”,¹ az irodalmárok egymással; a konzervatív történelemfelfogás (Fergusson 1999) a baloldallal (Holm 2008), a posztmodern történelemkép hívei mindkettőjükkel, a libertárius (bővebben: Schneider-Mayerson 2009) mindenki mással. A téma angol nyelvű recepciója (Hellekson 2001) a német ajkúval (Singles 2013) vagy a franciával és a nem latin nyelvűekkel; az Európa-, Észak-Amerika- („nyugat”)központú megközelítések bármilyen más központúval (gondoljunk Kim Stanley Robinsón Kínai Birodalmára²); és természetesen maguk a nemzetek (az alternatív történelmek legfőbb ágensei) is versengenek egymással.³ Az épp uralmon lévő koncepciók az abból kizárt csoportok nézeteivel, a „győztesek” a

¹ „A kutya ugat, a karaván halad” – hangsúlyozta egykor történelemelméleti szemináriumain Bende Gyula történész utalva a filozófia dilemmái és a történettudomány elbeszélői kényszere közötti feszültségre (Farkas Henrik személyes közlése).

² Kim Stanley Robinsón 2002-es *A Rizs és a só évei* című regényének alternatív történelme szerint a pestis még a 14. században kipszítja egész Európát, és ezután egy iszlám-konfucianus világon belül bontakoznak ki a „világtörténelmi” események egészen a 21. századig nyúlva. A történelemtudomány oldaláról e kérdéshez Philip Tetlock és szerkesztőtársai *Unmaking the West. „What if?” Scenarios That Rewrite World History* című könyvét (Tetlock, Lebow és Parker 2006) érdemes elővenni.

³ Josef Nesvadba *Peklo Beneš* c. 2002-es művében Csehszlovákiát például nem szállják meg a németek, így az demokratikus mintaállammá fejlődik. Maciej Parowski 2009-ben írott forgatókönyvében (A vihar) a Lengyelország elleni invázió hiúsul meg az időjárási viszonyok miatt, Hitlert pedig végül bebörtönözik Szent Ilona szigetén. Lucio Ceva *Az ász mindent visz* c. 1973-as könyvében arról ír, hogy ha Mussolini nem követte volna Hitlert szolgáiban a háborúba, a fasizmus máshogyan maradt volna fenn (a fentieket lásd az *uchronia.net* adattárában). Kárpáti Frigyes György: *Hívatlan látogatójában* (2017), mivel Horthy más politikai és hadműveleti döntéseket hoz, a német megszállást sikerül megakadályozni. A vágyteljesítő szcenáriók minden nemzet alternatív történetei között ott vannak, így pl. egyes japán háborús filmek (*Men of the Yamato*, 2005) és mangák (*Zipang*, c. sorozat 2000–2009 között) között is. A fenti műveket idéző Guido Schenkel, a téma egyik szakértője úgy látja, hogy a német vagy osztrák alternatív történetek egy része a pozitív nemzeti identitás jegyében íródott, míg az újabb amerikai és brit művekben már egyre erősebb az önvizsgálat és önkritika attitűdje is (Schenkel 2012, 182–183).

„vesztesekkel” (már, ha akad még hírmondójuk). Eközben nemcsak a nemek,⁴ de a raszszok mentén is zajlik a harc;⁵ Mark C. Jerng szerint egyenesen az alternatív történetek alternatívájára van szükség, mert a faji egyenlőtlenségeket még az ukrónia zsánere is fenntartja (Jerng 2018). Mivel minden ukrónia – akárcsak a hagyományos történelmi regények – mögött reflektálatlanul vagy reflektáltan valamilyen történelemkép rejlik, így az ukrónia meghatározásához először a történelem fogalmának konceptualizálására (Singles 2013, 6) van szükség.

Jelen tanulmány célja, hogy (1) az ukróniáról szóló diskurzusoknak történelemfilozófiai keretet adjon, vállalva a néminemű egyszerűsítés vádját; (2) az ukróniát mint irodalmi fikciót elválassza az SF-fel összekapcsolt ukróniáktól; (3) hogy eme elválasztás alapján az 2014–2018 között megjelent magyarnyelvű, Zsoldos Péter-díjra⁶ jelölt kispriódákat (281 mű) megvizsgálja, s főbb jellemzőiket megállapítsa.

Történelem helyett történetek

Megközelítésünk szerint, ha a „nyugati” történelem-modelleket egy koordináta-rendszerben kéne elhelyeznünk, akkor az egyik tengely a (teológiából, majd a) spekulatív filozófiából kinőtt, a világtörténelmet mint apriori konstrukciót tételező felfogás lehetne, melynek alanya az emberi nem. A történelem, eme történetfilozófiai totalitászemlélet alapján, céllal bír, s így megismerhető, azaz az emberi értelem számára hozzáférhető lineáris-kronologikus folyamatsor, mely ráadásul az emberi szabadság kibontakozásának, a haladásnak, fejlődésnek a terepuma is egyben. A másik tengely az entrópiáé, mely modell sem célt, sem értelmet nem (elő)feltételez a történelemmel kapcsolatban, s azt szubsztancia nélküli kontinuumnak látja. „A világot – írja az alternatív történelemről is értekező konzervatív történész – nem isteni rend kormányozza, sem az Ész, az osztályok harca vagy valamely más determinisztikus »törvény«. Csak annyit állapíthatunk meg biztosan, hogy az entrópia egyre növekvő rendezetlensége alá van vetve” (Fergusson 1999, 89). A történész ebbe az értelem nélküiségbe visz értelmet

⁴ „Mert képzeljék csak el – szólít fel Woolf –, mi lett volna, ha a férfiak kizárólag úgy jelenhetnek meg az irodalomban, mint a nők szerelmesei, úgy pedig soha, mint más férfiak barátai, katonák, gondolkodók és ábrándkergetők; [...] az irodalom [...] elképesztően szegény lenne, mint ahogy az irodalom valóban mérhetetlenül szegény, hála a sok csukott ajtónak, mellyel kizárták belőle a nőket” (Woolf 1986, 148).

⁵ A csaták (látens kapcsolódással a fenti küzdelmek valamelyikéhez) alacsonyabb szinten is érzékelhetők, például a tipologizálás területén: az ukrónia/alternatív történelem a science fiction egyik alága-e – kérdezik sokan – vagy az ukrónia egy tágabb kategória? A történésznek kell őrködni felette vagy az irodalmárnak? Mi a különbség a történelmi fikció és az alternatív történelmi fikció között? Hány fajtája van? Hová sorolható például egy könyvtárban vagy egy könyvesboltban? Winthrop-Young (2009, 104) arról számol be egy tanulmányában, hogy az általa vásárolt alternatív történelmi regények a boltban öt különböző szekcióban voltak megtalálhatók: a „misztérium”, a „fikció”, a „sci-fi”, a „szépirodalom” gúli után az ötödik művet a „kiárúsítás” dobozában lelta fel.

⁶ Jelen sorok írója 2014 és 2018 között abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a Zsoldos Péter-díj egyik zsűritagja lehetett. A hazai spekulatív fikció nagymesteréről, Zsoldos Péterről (1930–1997) elnevezett, 1998-ban alapított díjra elbeszélésekkel, kisregényekkel és regényekkel lehetett ebben a periódusban pályázni. E tanulmány kizárólag az ezen időszakban megjelent elbeszélésekre koncentrál, nem foglalkozik az ukróniák egyéb mediális formáival, s csak illusztrációként utal esetenként egyéb szövegekre. A szerzőről és a pályázatról lásd bővebben itt: <https://zsoldos-peter.hu/> és itt: <https://zsoldosdij.avana.hu/>.

azzal, hogy az események káoszából egyes elemeket kiemel, tényként kezel, összeköt, s különböző „modelleket épít” belőlük (Dudlák 2019, 468).

A két tengely között navigáló koncepciók a történész szerepével/feladatával és az időfolyam „logikájával”, alakíthatóságával összefüggésben is eltérő álláspontokat alakítanak ki: 1. a determinisztikus személet szerint, még ha a történelem egyes eseményei másként alakulhatnak is, a társadalom alapstruktúráinak, törvényeinek köszönhetően a történelem általános iránya ugyanaz marad – hívó szava a szükségszerűség.⁷ (Létezhet gazdasági/társadalomszervezési-, eszmetörténeti/kulturális-, technikai/tudományos determináció⁸ stb.) 2. Az indeterminisztikus koncepció állítása szerint a politikai, gazdasági struktúrák nem korlátozzák az egyén szabad cselekvését (elsősorban a Nagy Emberekét, a Történelmi Személyiségeket) és nem törlik el a véletlenek, esetlegességek jelentőségét sem – hívó szava a szükségszerűtlenség. 3. A determinizmus és indeterminizmus „összebékítésén” igyekvő elképzelések a nagyobb folyamatok, strukturális tényezők és az emberi cselekedetek dinamikus, dialektikus kölcsönhatását hangsúlyozzák. Van, aki ezt „relatív determinizmusnak” nevezi (Holm 2008, 14 és 85); s jellegzetes képviselőjének számít a sokszor félreértett Marx.⁹

A történetírás – a történetfilozófia kérdéseket hátrahagyva – számos modellt kialakított a XX. században a „kirekesztettek történelméről”, az Annales-iskolán át a mikro-történelemig. A nem-kronologikus, multikauzális modelleken át a nyelvi közvetítettséget hangsúlyozó posztmodern történetírásig, és a posztmodern utáni elméletekig (Simon 2013, 170). Elemzéseik során nemcsak arról kell döntenünk, hogy mi legyen vizsgálatuk végső értelmezési kerete (nemzetek/államok viszonyai, társadalomszervezési/világrendszeren belüli viszonyok, vagy regionális/földrészek államsopporti viszo-

⁷ Molnár (2011, 167–169) – a filozófia történeti szociológiájának összefüggésében – különbséget tesz valamely korszak ábrázolásánál a történeti hűség és (történeti-)szociológiai hűség sztenderdje között, Arisztotelésznek a történetírói és a költői ábrázolás feladata közötti, *Poétikabeli* (1452b1–18) megkülönböztetése nyomán. A történeti-szociológiai hűség azt jelenti, hogy az ábrázolt jelenség vagy esemény ugyan nem biztos, hogy fennállt, illetve megtörtént, de lehetséges volt/lett volna, mert összhangban állt adott történelmi hely és idő társadalmi normáival, szokásaival stb.. A determinisztikus történetfilozófiai megközelítés annyiban lép túl ezen a történeti szociológiai megközelítésen, hogy a korhoz kötött norma- és szokásrendszerek kialakulását magát is történelmi-társadalmi törvények által determinálnak, vagyis okságilag csak közvetítő láncszemek tekintik. A logika azonban itt is ugyanaz, mint már Arisztotelésznél: a valóságostól a lehetséges feltárasán át juthatunk el az általánosig és szükségszerűig.

⁸ Íme csak néhány kérdés a technológiai determinizmushoz egy hetvenes évekbeli rádiós művelődéstörténeti játékból: Mi lett volna, ha elterjed az ókorban a gőzgép? Mi lett volna, ha sikerül az alkimistáknak aranyat csinálni? Mi lett volna, ha Roger Bacon nem találja fel a szemüveget? Mi lett volna, ha Jedlik Ányos német gyáros lett volna? Mi lett volna, ha Kliegl József megvalósíthatja találmányát? (Erdei Grünwald 1983). De akadnak intézményi-jogalkotási felvetések, kulturális-eszmetörténetiek (Mi lett volna – kérdezi Irvin Yalom (2012) –, ha Nietzsche Freudhoz kerül analízisbe, még mielőtt Freud a saját elméletét megalkotta? vagy: Mi lett volna, ha elmarad a reformáció?), mint ahogy teológiaiak is: Mi lett volna, ha a világot Isten tökéletesnek, befejezettnek és lezártnak teremtí?

⁹ „Az emberek maguk csinálják a történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készentalált, adott és örökölt körülmények között csinálják” – írja Karl Marx (1960, 11) a Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájában, s e mondatban a történelem alakíthatóságának gondolata, a szabadság és a szabadságot korlátozó szükségszerűség gondolata egyaránt benne van.

nyai; Böröcz 2018, 22); hanem arról is, mit jelent számukra a valóság megragadhatósága, a nyelvi közvetítettség, vagy akár az „esemény”, a „véletlen”, az „ok-okozatiság” és a „szükségszerűség” fogalma.

„Hús csend honol – írja Miklós Tamás – a történelemfilozófia egykori háza táján, csak a filozófiai, történeti szótárírók finom tolla perceg... Az idő helyébe idők, az egyseges történelem helyébe történetek léptek...” (Miklós i. m., 318).

Ukronográfia

Az ukrónia kifejezés, és más, különböző gondolkodási irányzatokban szereplő elnevezései – alternatív történelem, parahistória, allohistória, virtuális történelem, kontrafaktuális történelem, histográfiai metafikció, mágikus historizmus vagy „poétikus történetírás” (Czeplédi 2013, 19 és 2021, 16) – egyaránt, a „mi lett volna, ha”-gondolatkísérletre épülő, a jelen társadalmi-politikai problémáira reagáló (Suvin 1983), szórakoztató és edukációs szándékú történelmi narratívumokat jelölik.¹⁰ Az „ukronográfia” (Trencsényi 2007, 38) pedig a vele való értelmezői munkálkodást. Tanulmányomban azért döntöttem végül az ’ukrónia’ (’nem-idő’, ’semmikor-idő’) kifejezés használata mellett, mert az ’u-topia’ (a ’nem-hely’ jelentésében) fogalmát is mozgósítja minden egyes alkalommal. Elágazásai, kötődései más műfajokhoz számosak: az utazási-kalandtörténetek, elveszett sziget történetek, disztópiák, utópiák, szatirikus jövőképek mellett, legszorosabb rokona a történelmi regény.

Az ukrónia tehát a történelemfilozófia és a történettudomány alapvető dilemmáit örökölve a történelem (nyelvi) magalkotottságára hívja fel a figyelmet. Fő filozófia kérdései az időre, a determinizmusra, az ok-okozatiságra irányulnak (Hellekson 2001, 10). „Az ukrónia – mondja Angenot – nem is annyira a valós történelem elutasítása, inkább annak elkerülhetetlen törvényszerűségeinek felismertetése; az események megváltoztatásaival a szerző egy új történelmet hoz a világra, ám ez továbbra is ugyanazokat a racionális determinizmusokat és véletleneket tartalmazza, mint az empirikus történelem” (idézi Angenot-t Csicsery-Rónay 2013, 105).

¹⁰ Íme néhány izgalmas alapkérdés az ukróniák hagyományából: Mi lett volna, ha Nagy Sándor hadba lép Róma ellen? (Titus Livius történetíró töprengése). Mi lett volna, ha Kleopátra orra rövidebb valamivel? (*Pascal* gondolata). Mi lett volna, ha elmarad a tatárjárás? Mi lett volna, ha Napóleon győz Waterloonál? (Geoffroy-Château (1803–1858) pamfletjének alapötlete). Mi lett volna, ha nem a kereszténység, hanem a manicheizmus terjedt volna el Európában? (Philip K. Dick egy meg nem írt ötlete). Mi lett volna, ha az európaiak nem „fedezik föl” Amerikát? Mi lett volna, ha Luther Márton kiegyezik Rómával? Mi lett volna, ha az Oszmán Birodalmat nem sikerült volna kiverni Magyarországról? Mi lett volna, ha a 48-as szabadságharc másképp alakul? Mi lett volna, ha az amerikai polgárháborúban a déliek győznek? Mi lett volna, ha az I. Világháborút (Nagy Háborút) a központi hatalmak nyerik meg? Mi lett volna, ha nincs Trianon? (Erről is szól a Cserna Szabó András és Fehér Renátó által szerkesztett *Nézzünk bizakodva a múltba – alternatív Trianon* című antológia novellái; Cserna-Szabó és Fehér 2020). Mi lett volna, ha a különböző népesoportoknak más földrészen, területen és geopolitikai helyzetben kellett volna élniük? (*Civilizáció* c. stratégiai játék). Mi lett volna, ha a Szovjetunió az űrversenyben mindvégig megőrizte volna elsőbbségét? (*A For All Mankind* c. sorozat alapötlete).

Az irodalmi ukrónia és az SF-tematikájú ukrónia

Értelmezésben az irodalmi (narratív fikciós) ukróniák nem az SF főzsánere alá tartoznak, hanem leginkább a történelmi regények alá¹¹. Annak egy speciális csoportját alkotják, de tematikus kapcsolódással SF-é válhatnak (ukronikus SF-é). A besorolás területén nagy a vita: íjf. Csicsery-Rónay is látja, hogy az ukrónia a SF-ek „jövő történetei” közé nehezebben illeszthető be (i. m., 102), Rodiek szinte már becsmérően tolja arrébb a SF-jellegű műveket, mert azok a realitástól annyira eltérnek (Rodiek i.m.), csakúgy, mint Evans, aki ellenszenvvel figyeli az időutazós alternatív történetek történelmietlen és lehetetlen cselekményeit (Evans 2013, 11). Saját felfogásomban az ukróniák összetevői, jellemzői az alábbiak:

1. *Az ismert történelemhez képest egy alternatív idővonal mentén felépített alternatív történelmi világ*,¹² mely idővonal – legalább jelzés szintjén – *a szerző jelenéig ér* (vagy azon is túlmozog, és akár egy távoli jövőt is megmutat). A szerző és kortárs olvasóinak jelene, ill. a hipotetikus idővonal jelene *közötti kapcsolódási, megfelelési pontok* kulcsfontosságúak: ez határozhatja meg, hogy alternatív történelemmel vagy esetleg alternatív univerzummal van dolgunk. A világépítés lehet Jemisin nyomán:
 - a. felszíni: enigmatikus, fragmentált
 - b. közepesen részletes
 - c. a lehető legrészletesebb (a társadalom alrendszerének sokaságát vázolja)
2. *A divergencia-pont* (más elnevezéssel neuralgikus pont, H. Nagy 2011) *jelzése*, mely időponttól szétválik az ismert történelmi idővonal egy alternatív idővonalra.¹³ Egyes művekben nem lehet egyértelműen kijelölni vagy megnevezni ezt a mozzanatot, időpontot. Ezeket nevezhetjük „elmosódott divergencia-pontoknak”.¹⁴

¹¹ A besorolási vita nehézségeivel mindenki tisztában van: pl. „Másképp viszonyul a történelemhez a tudományos fantasztikum azon alfája, melyet alternatív történelmi regénynek... neveznek... a történelmi regényekhez hasonlítanak leginkább...” (Klapcsik 2005, 17)

¹² Schneider-Mayerson úgy látja, hogy az „igazi alternatív történetek cselekménye egy eltérített múltbeli történés következményeit mutatja be... ennek a zsánernak a célja egy olyan univerzum megteremtése, mely olyan plauzibilis, hogy akár ma is létezhetne”. (Schneider-Meyerson 2009, 65). A hazai SF elismert szakértője szerint három feltétel megléte szükséges egy „hatásos történelmi meséhez”: 1. eltérés a valódi történelmi tényektől; 2. eme eltérés részletes kidolgozása; 3. ügyes reflektálás a korunkra (Kánai 2017).

¹³ Tom Shippey szerint az igaz divergencia-pontnak négy kritériuma van: (1) a hihetőség, (2) a pontos behatárolás, (3) a kicsiség és (4) a radikális következmények (idézi Morse 2017, 17).

¹⁴ Érdekes itt hosszabban idézni Bibó Istvánnak egy ritkábban hivatkozott passzusát: –, az első világháború utáni rendezés ...egyike volt a történelem ama nagy folyékony pillanatainak, melyek az egy helyben álló vagy egy irányban haladó korszakokat hirtelen fordulathoz juttatják, és a további fejleményeket hosszabb időre újból determinálják, egyirányúvá teszik. Ezek azok a pillanatok, amikor aránylag nem sok vagy semmi sem szükségeszerű, amikor minden s mindennek az ellenkezője is lehetségesnek látszik. Az ilyen pillanatokra nézve érdemes a »mi lett volna, ha« egyébként nem túl tudományos kérdését feltenni: nem azért, mintha az elmulasztott alkalmakhoz s a történelem süllyesztőjében eltűnt megoldásokhoz vissza lehetne térni, hanem azért, mert ezeknek az elemzésével közelebb kerülhetünk a történelem műhelyében egyidejűleg működő tényezők együtthatásához.” Bibó 1990b, 332. Az I. világháború utáni területelosztás megváltoztatásáról szóló eszmefuttatása pedig így hangzik: „Tegyük fel tehát a kérdést, vajon mi lett volna, ha az

3. *Ukrónia az ukróniában*: a narrációban *mise en abyme*-szerűen (Bene 2013, 202) egy másik idővonal (rendszerint az ismert történelem vagy ahhoz hasonló) narratívájának felmutatása. Már a műfajt megalapozó művekben (Geoffrey-Château) is jelen volt: általában eltérő narrációjú-fokalizációjú szöveg: levél, napló, fiktív szöveg, mottó, lexikoncikk stb. formában vezetik be, de lehet egy karakter felvetése is. Általában a jelzésérték is elég. (Ez olyan narratív elem, mint a klasszikus haikuban az évszakszó.)

Ha az 1-es teljesül, de a 2-es, 3-as nem, akkor még ukróniáról van szó, ha az 1-esnél az időfaktor eltérő (pl. pár óra, nap, hét zajlik le), akkor szerényebben „ukronikus” lehet csak a szöveg.

Az SF-elemekkel összekapcsolt ukrónia „összetevői”: (1+2+3)

4. Valamilyen *SF-tematika hozzákapcsolása, integrálása*. A divergencia-pont fantasztikus eltérítésének ill. az alternatív idővonalú alternatív világnak „tudományos, áltudományos” vagy természetfeletti magyarázata. Ez lehet:
- időutazás
 - a párhuzamos világok elmélete
 - virtuális valóság
 - módosult tudatállapot (szigorúan ez nem sci-fi)
 - csoda, varázslat, természetfeletti esemény
 - abszurd, szürreális eltérítés
5. Technológiai defamiliarizálás: az idővonalba illesztett, a saját korától eltérő technológia szerepeltetése (ez tekinthető a Kondratyev-ciklusokba való beavatkozásnak is): az egész steampunk-család ide sorolható (Baka 2020)

Az ukróniák kínai enciklopédiája

Az ukrónia-típusok ill. a múltidővel játszó narratívák között időről-időre rendet próbálnak rakni a kutatók¹⁵, s igyekezeteik eredményei olykor Borges Kínai-enciklopédiájára hasonlítanak. Nem véletlen, hiszen a tematikus műfajok igen gyakran keverednek egymással: ukróniát is lehet írni kémregényként, krimiként, misztikus történetként, fiktív önéletrajzként vagy történelmi regényként (Schneider-Mayerson 2009, 71). A zsáner

első világháború után Wilson győzi energiával, esetleg reális politikai kooperációba tud lépni az új szovjethatalommal, és keresztül tudja vinni az önrendelkezési elv komolyan következetes alkalmazását? A bécsi kongresszus egyik szemtanúja írja, hogy »Itt egyedül Talleyrand beszél az értelem nyelvén, s az evangélium attól, hogy az ördög prédikálja, még nem szűnik meg evangélium lenni«. Vajon mi lett volna, ha 1919-ben komolyan veszik az önrendelkezési elvnek és az annexió és reparáció nélküli békének azt az evangéliumát, amit a szovjet »ördög« predikált?... Mindennek eredményeképpen elmaradt volna, vagy sokkal enyhébb formájában jelentkezett volna a nagy német hisztéria, a kis magyar hisztéria és az egyéb nagy és kis nemzeti megalomániák...» (Bibó, 1990b, 332).

¹⁵ „Amikor először vágtam bele, hogy e jelenségről beszéljek, meglepődve tapasztaltam, hogy e kifejezés (alternatív történet) milyen sokféle munkához kapcsolódik... vannak történetek, melyek egyszerűen csak fikciók vagy akár nyílt hazugságok, vannak „titkos” történetek, melyek a „hivatalos” történetek mögötti privát, rejtett mozgásokat mondják el, vannak „ellentörténetek”, melyek a mainstream-től eltérő nézőpontból íródtak, és vannak olyan imaginárius elbeszélések... (utópiák disztópiák), melyek kívánatos eseményeket írnak... (Gallagher, 2018, 2)

egyszempontú kategorizációja soha nem segít az elemzésben.¹⁶ Alap-megkülönböztetésként kézenfekvőnek látszik az *'egyéni/személyes ukrónia'* (az individuális alternatív sorsnarratíva, lásd a mottót a Bovaryné-ből¹⁷) és a *'közösségi ukrónia'* (alternatív közösségi-történelmi narratíva), ill. a *'fikciós ukrónia'* és a *'nem-fikciós ukrónia'* szétválasztása. A Deluermoz-Singaravélou szerzőpáros ezeket 'irodalmi ukróniának' (az angolban: 'alternate history') és 'alternatív történelemnek' (angolul alternative history) nevezi, s a paratextuális jeleket és a szerzői intenciót javasolják az azonosításukhoz (2012, 12). A mimézis-defamiliarizálás foka mentén *realisztikus* (realisztikus historikus alternatív történelem; Baka 16; kontrafaktuális realizmus, Holm 2008, 24) és *fantasztikus* ukróniáról is szoktak beszélni (történeti steampunk és fantasy steampunk; Gyuris 36). De hasznos elválasztás a jelenhez való viszony alapján az *affirmatív ukrónia* és a *revizionista ukrónia* (Butter 2009, 68), ill. a szövegbeli történelem temporalitása alapján a történelmet felgyorsító *tychycronia* és azt lelassító *bradychronia* párosa (Winthrop-Young 886) is. Szintén izgalmas Dahlberg okság megkülönböztetése: úgy látja az alternatív történetek eltérülései mögött vagy *párhuzamos kauzalitás* rejlik (azaz sokféle ok vezethet el egy esemény radikális megváltozásához) vagy az ún. *tűzszikra kauzalitás* (amikor egy gyújtópont az okozója a változásoknak, idézi Holm i. m., 10–11) A társadalomszervezési modell alapján a *baloldali* ukróniák mellett megjelölhetjük a *konzervatív* és a *liberális* (esetleg *libertárius*) ukróniákat. Ezek leginkább azt az elképzelést próbálják terjeszteni, mely szerint a kapitalizmus az egyetlen életképes társadalmi forma, s az egyetlen lehetőségünk a továbbiakban.

Alternatív Magyarország

A most bemutatandó elbeszélések tárgyalásához egyfajta eredetpontként egy kevésbé ismert magyar ukronikus novellára hívnám fel a figyelmet. A magyar ukronikus novellák előképének tekintem Herczeg Ferenc (1863-1954) *Szíriusz* c. elbeszélését 1890-ből. Bár az időutazás gondolatával eljárás elbeszélést a recepció nem sorolja a sci-fik közé, mert a végén minden cselekmény álomként lepleződik le (Sárdi), a benne felbukkanó időutazással kapcsolatos, mára toposszá váló ötletek figyelemre méltóak. A történet szerint a nemesi származású főhős, Tibor Ákos vállalkozik rá, hogy kipróbálja egy „örült” tudós rakéta-találmányát, mely visszavinné őt a XVIII. századba. A felkészülés alatt ukronikus gondolatok merülnek fel bennük: „Őrizkedjék – szól az utazóhoz a tudós –

¹⁶ Akad, aki kevésbé esszencialistán, inkább fenomenológiailag-történetíróilag közelít a kérdéshez. Izgalmas listát állított össze Dale Cozort. Szerinte gyakran megessnek az alternatív történelemben az alábbi fordulatok: - először is minden „mi lett volna” eseménysornak lesznek árnyoldalai; - a köztársaságok előbb-utóbb birodalommal alakulnak, s ezeket oligarchikus dinasztiák irányítják; - a birodalmak mindig elkényelmesednek és megbuknak. - Bármilyen technológiai újítást előbb-utóbb hadászati célokra használnak fel (ill. ha egy hatalom kezébe technikai újítás kerül, a szomszédjai ellen fogja használni); - a gazdasági verseny mindig háborúhoz vezet; - vannak időszakok, melyek tendenciái szinte csak egy irányba vezethetnek; - a nagy demográfiai változásoknak (éhínségek, járványok) erőteljesebb a hatásuk, mint a háborúknak; melyek a demográfiai változások következményei; stb. (Cozort 2016)

¹⁷ Az „egyéni/személyes ukrónia” alakításakor (ami nappali ábrándozásként a gondolkodás egy fajtája) sem lehet akármilyen idővonalat felépíteni: az ábrándozó már kialakult személyiségstruktúrája, alkata ugyanolyan kényszerűséggel hat az alternatív világára, akár a „közösségi ukróniánál” az ún. társadalmi folyamatok és struktúrák az alternatív történelemre.

hogy változtasson az elmúlt század eseményein. Nem tudom ugyan, mi történik ez esetben, de sejtem, hogy a logikájából kiforgatott világ szétmorzsolná önt” (Herczeg 21.) Kicsit később még nagyobb lendületet kap a szöveg; mivel a hős a XVIII. századdal igen elégedetlen, így morfondíroz egy szereplő előtt: „Hanem, így a ti századotok egy fabatkát sem ér... Át kell alaposan alakítani... a Brockhaus lexikonom (kell ide), abban benne van minden a világon. Onnan kiollózzuk a vasutat, a gőzhajót, a telegráfot, az országgyűlést és az egész haladást. A hadseregnek adunk hátultöltőt és ucháciust (acélágyút), aztán visszahódítjuk Sziléziát és az egész világot” (Herczeg 1989, 40).

A 2014–2018 között megjelent Zsoldos Péter-díjra jelölt 281 elbeszélés közül,¹⁸ a fenti kritériumokat alkalmazva végül, 7 szöveget azonosítottam ukrónikus SF-ként.

A kortárs magyar ukrónikus SF-elbeszélésekről

(*Felforrósodó hidegháború*) Schneider-Mayerson szerint a kortárs alternatív történetek a legkülönfélébb fantáziadús témákkal képesek foglalkozni, ám a hidegháborút (68) feltűnően kerülik. A nem pályázatra készült, Zsoldos Péter-díjon is induló novellák közül Nagy Judit Áfonya (1985) szövege (álnevén Kostova) a kevés kivételek egyikének számít. Kostova mintha a *Marsit*, a *Gravitációt* és a James Bond-filmek hidegháborús gyanakvását gyúrta volna egybe egy hideglelés, naplóformában rögzített alternatív történelmi, fikciós drámában. A történelemre birodalmak birkózásaként tekintő, magyar vonatkozások nélküli szövegben az orosz és amerikai űrhajóspáros útja a Voszhod-program és Szojuz-program után, a nagyhatalmi versengés csúcán 1972 végén veszi kezdetét. Az orosz pilótánő bejegyzései lassan, csepegtetve, fragmentáltan mutatják meg a földi, egyre forrósodó konfliktusok (1973-ban az oroszok pl. bevonulnak Kubába és fegyveresen kikényszerítik Floridát az USA-tól, a divergencia-pont ettől függetlenül nem egzakt) űrbeli hatását: pl. az amerikai pilóta paranoássá válását, de a saját élettörténetét is. A Marsot a hősnő végül egyedül éri el, amerikai társát egy balesetben elveszítve, kevés reménnyel a túlélésre, bűneit megbánva.

(*Milyen csodálatos is magyarnak lenni*) Dragon György (1966–2015) *Novella* című szarkasztikus novellája (Dragon) Philip K. Dick *Ember a fellegvárban* elbeszélésének narratív technikáját alkalmazza: egy alternatív történelmi világban feltűnik egy fikciós mű, mely a szerző valóságát mutatja be (*mise en abyme*-stratégia). A 2007-es alternatív idősíkban Magyarország egy jól szervezett, gazdag imperialista világhatalom. Minden csatáját, minden háborúját megnyerte (a világháború is más erők mentén alakult ki: a német–skót–frank vonallal szemben a magyar–inka–aszték vonal nyert, az USA nem is létezik, a Kommanco Köztársaság viszont igen), és nemcsak Dél-Amerika magyar gyarmat, de Gibraltár is, sőt München és London is... Az oktatási rendszer (csakúgy, mint űrkutatási tevékenység) kiváló, test-/egészség- és mozgásközpontú, de a kognitív képességeket sem hanyagolja el; a munkamegosztás pedig ideális (egy családban csak egy fő dolgozhat). Az ország mentális állapotát fejezi ki a naponta ismételtetett büszke mantra: „Milyen csodálatos is magyarnak lenni”. A párhuzamos világ divergencia-pontja (H. Nagy Péter kifejezésével „neuralgikus pontja”) az 1514-es „parasztfelkelésnek titulált forradalom”, mely során Dózsa Györgyből I. György válik, a legnagyobb magyar király. Az elbeszélés SF-vonatkozása, amellet, hogy SF-ként pozícionálták és az űrkutatást is tematizálják benne, csekély.

¹⁸ Az elbeszélések egyéb, társadalomfilozófiai vonatkozásairól lásd: Domokos 2020.

(*Ráncatlanul*) Márki István (1965) Nikola Tesla zsenijének segítségével a század-első egy eseményébe nyúl bele, melynek következtében csak egyetlen, győzedelmes Nagy Háború jön, s így természetesen elmarad a II. világháború, nincs holokauszt, nincs szovjet megszállás, sem 1956, sem rendszerváltás (Márki). A történelem Magyarország számára traumák nélküli, ráncatlan, sima diadalút. A novella egyik szereplője arról számol be, hogy miként került az 1900-as évekből 1955-be, s hogy időutazása miként „torzította el” (!) az 1900-as és a korábbi (!) éveket is: az 1898-as amerikai-spanyol háborút divergencia-pontként például úgy módosította, hogy az amerikaiak veszítettek, akik így végleg elestek a későbbi politikai tényezővé válástól. A Nagy Háború bekövetkezett ugyan, de emiatt egészen más kimenetellel: a Monarchia felvirágzott a Német Birodalom árnyékából is lassan kilépve, a német nyelv világnyelvvé vált (az USA és Franciaország német protekturátussá lett, a második hivatalos nyelve a német), Berlin lett a világ központja, az Egyesült Királyság elemeire hullott, Oroszországban levették a forradalmat, a magyarok pedig végül a Magyar Királyságon belül éldegéltek. Mivel minden a múltban előidézett változás, az alternatív történelem megvalósítása a jelen történetisége miatt a benne élő számára 'A Történelem'-ként lép fel, így ezek a „változások” a novella jelenében élő főszereplője számára magától értetődők (nem is érti pl. hogy Amerika hogyan lehetne hatalmi tényező). A revizionista-felvilágosult monarchista ábránd még sok érdekes (technológiai) eltéréssel eljátszik, annyival, hogy akár egy nagyobb terjedelmű műre is igényt tarthatna.

(*Megölni Hitlert*) A Magyarországon kultikusnak számító, közel félszáz álnéven több mint 700 könyvet publikáló, magát szinte minden populáris zsánérben kipróbáló, minden aktuális világ- és nemzeti problémáról író Nemere István (1944) érdekes módon (tudtommal) alig foglalkozott az ukrónia műfajával. Történelmi regényei és történelmi tankönyvei ill. ismeretterjesztő könyvei (*Az út Trianonig – Vérvonalak a Kárpát-medencében* 2006; *133 véres nap – A Magyar Tanácsköztársaság rémtettei, 1919.* 2007; *Trianontól a rendszerváltásig*, Tankönyv, 2008; *Magyar Tanácsok tüzeiben, 2021*) jelen vannak a boltokban, de ukróniája egy szál sincs. Akár egy összetett társadalomtörténeti tanulmányra is érdemes lenne a „Miért nem írt Nemere István alternatív történelmi regényt?” kérdése. (S ez a kérdés a miért van viszonylag kevés ukrónia a magyar fantasz-tikumban kérdéskör alá tartozik.) Mostani kémtörténetének rekvizitumai (a tét legalább egy világ léte, szerelem, technika: bőr alatti, nyomkövető kapszula; főgonosz) az időutazás dilemmáival keverve (pl. a múltba utazva érteni kell a célidő kultúrájához, pl. öltözködéséhez, eszközhasználatához, ill. az alaptanítás: „Ne piszkáljuk az időt és a történelmet!”) – olyan mix, amit ha jól kevernek, a kalandosság garantált. Az, hogy a célszemély=Hitler (1911-ben Bécsben) levon az értékéből, hisz olyan elcsépelet ötlet, de Nemere így is megoldja a feladatot a multiverzum-trükkal: az időbe beavatkozó bérgyilkos időutazók ugyanis mindig létrehozhatnak olyan új-alternatív világokat is, ahol pl. nincs Ceasar, nincs Dzsingiszskán, nincs XIV. Lajos stb., ám nem iktatják ki teljesen őket mindehonnán.

(*Nincs alternatíva*) Dínók, szimulákrum, virtuális valóság, gnoszticizmus, marketing, könyvkiadás, mátrix a kulcsszavai ennek a rétegzett, témájában, előadásmódjában is izgalmas, de kissé túlbonyolított történetnek. Az alternatív törzsfelfejlődés ötlete, melyben a hullők egy fajtája az uralkodó intelligencia a bolygón, egy cseppet sem új a sci-fi irodalomban (Egy másik izgalmas magyar szerző művében rendhagyó trash-megoldást alkalmaz: a dínók a nácikkal csapnak össze. Komor–Tépő 2015). Ezt csavarja meg Sas István (1946-2018) a sci-fi-író hullő ill. a számítógépes játékokat tervező hullő karaktere-

reivel, akik egy második – immár az emberekről, az emberiség kialakulásáról, mindennapi életéről szóló – virtuális valóság (a Nagy Bumm valójában rebootolás) megalkotói. A szereplőkben felmerülő fontos létkérdéseket (kik vagyunk, mi a valóság, ki a teremtető/programozó?) szatirikusan ellenpontozza, hogy bármilyen világban legyünk is, a piacgazdaság ott dübörög mindegyikben hűségesebb segítőjével – a Marketing Istennel. Sas szövege akár szándékosan, akár nem, de a kapitalista realizmus iskolapéldája, mely szerint még a képzelőerő sem képes egy kapitalista termelési módon túllépő együttélést megalkotni (Fisher 2020).

(*Muszlím-magyar együttélés*) „Trenka Csaba Gábor neve összefonódni látszik a magyar alternatív történelmi irodalommal – írja Baka –, a szerző ugyanis olyan műveket jegyez, amelyek nemcsak kiteljesítik a zsáner adta lehetőségeket és kereteket, hanem az esztétikai ideológia elvárásainak is megfelelően olyan nyelvi megoldásokkal operálnak, amelyek újabb érvekként könyvelhetők el a spekulatív fikciós és szépirodalom egymásba hajlása... mellett” (Baka 2019, 15). A párhuzamos világban játszódó alternatív történet egy vándorló-hajléktalan, ezer mesével teli bölcs-sejk én-elbeszélésének, visszaemlékezésének köszönhetően bomlik ki előttünk. Egy jó elbeszélésnek megfelelően, a célja felé magabiztosan haladó, fő történeten kívül rengeteg apróbb eseményről is tudomást szerzünk: egy mikro-eseményen keresztül egy izgalmas, összetett világ sejklik fel előttünk (Trenka). Ebben a párhuzamos, iszlám dominanciájú világban az iszlám időszámítás szerint 1421-ben (a „mi” világunkban ez, 2000-et jelent) zajlanak az elbeszélte események, de korábbi jelentős történetekről (pl. két algériai-török háborúról) is értesülünk. Kisvárdán (kevésbé ismert kistelepülés Magyarország szegényebb észak-keleti részén) iszlám-magyar közösség él (mikor, miért, hogyan alakult ez így ki, pontosan nem tudni), a nevek beszédesek: Khaldeusok utcája, Abu Abbasz szentély, II. Ramszesz tér stb., Horváth Mirjam, Marosi-Kun Hasszán, Lakatos Omar, Kiss-Kovács Abdullah. A magyar, muszlím, cigány együttélés békésnek mondható, az emberek összejárnak vallástól függetlenül, a kereszténységet temetik ugyan, de még vannak, akik élük-gyakorolják (nem a vallási életen van a hangsúly, nem is mond értékítéletet fölöttük), és a cigányság a legszegényebb réteg. A technológiai szintjük kevésbé fejlett (jellegzetes bradychronia): a városkában akadnak harci kocsik, és néhány működésképtelen tűzoltóautó, petróleumlámpával világítanak az utcán, a tevépiac nyüzsgő, nincs számítógép vagy internet, de a sci-fi antológiák, magazinok a virágkorukat élik. Ebben a közel-keleties, békebeli polgári közegben izgulhatunk, drukkolhatunk a kamaszhősöknek, különösen a mesélő ifjú énjének, aki imádjá a fantasztikus történeteket (ezekből a fiktív, magával ragadó nyelvezetű ponyva-kalandokból is olvashatunk többet a novellába építve!), és akit élete első szerelme, udvarlási kísérlete végzetes bajba sodor. A láttató, sok színnel és még több finom ötlettel, utalással (a saját történetét is olvasta a mesélő) gazdagított novella egy percre sem téveszti el a ritmust, a hangszínt, s végül valóban minden zsánert (ukrónia, sci-fi, kalandtörténet, urban fantasy, kamasztörténet) levette a hátról autonóm műként záródik le.

(*Alternatív kozmológia*) Horváth György rendkívül szórakoztató *Prospektus*ában az 1850-es években következett be a mülthasadás, ekkor érkeztek ugyanis a Földre, az idegen lények, a fejlett tefriték (a divergencia-pont elmosódott). Technológiai tudásukat a Monarchia kapta meg annak fejében, hogy az Alföldön egy körbeérv Falat hozzanak létre. Ez a kis körgyűrű – melynek kiléte a novella csattanója – időközben növekedett-tágult (az új század elejére 300 négyzetkilométeressé, 2857 m magas), s a tefriték tudásának köszönhetően a magyarság hatalmi tényezővé vált, határai és a munkaerőpiaci

határai Csíkszeredától Fiuméig, Graztól Krakkóig terjednek. A címbeli prospektus a fikatív világban szereplő fikatív, ismeretközlő dokumentum, s a történet nívumait (a Fal természetét, kialakulását, létének következményeit, munkaszabályait) rögzíti; bizonyos részeit elolvassa a frissen elvált főhős, bizonyos részeit viszont nem, s ebből számos bonyodalom és helyzetkomikum származik (pl. tériszonyosokat nem alkalmaznak). A munkakörülmények a falon olyanok, mintha egy multikulturális vállalat és egy komuna kereszteződése lenne: kevert nyelven beszélnek egymással a dolgozók, mindenféle nemzet konyhája elérhető számukra, ám a biztonsági és biztosítási körülmények opcionálisak; a szerződés a „munkáltatót” védi. Nem derül ki sok minden az ország helyzetéről, de sejtetően centrum-helyzetben van; a világ többi részének létmódja is enigmatikus: a NATO létezik, de szocialista vagy volt szocialista régiókról nincs szó (fragmentált világépítése). A történet a tudományosság szempontjából is alternatívává válik, miután kiderül, a híres Fal a Földnek mint elevenszülő bolygónak a szülőcsatornája: az abszurdba hajló elképzelést hol a realizmus technikáival, hol költőiséggel, hol humorral oldja fel Horváth. A novella játékosan-csavarosan a munkavállalás nehézségeit, a halálfélelmet, a Trianon-traumát és a Gaia-elméletet gyúrja egybe. A konzervatív birodalmi ábrándoknak egy sajátos változatának mondható, egy „groteszk, elgondolkodtató, remek ritmusérzékkel megírt, keserédesen, sőt, örökényien humoros, vérbeli magyar sci-fi”-nek (Böszörményi 2014).

Összegzés

A magyar nyelvű SF-tematikájú ukróniákkal (a témára általánosan a *Kontrafaktumok* c. tanulmánykötet reagált először; Keserű és H. Nagy 2011) csak néhány tanulmány foglalkozott az utóbbi évtizedben: kiemelten a regényekre Baka L. Patrik fókuszál folyamatosan munkáiban (Baka L. 2014, 2017, 2020, 2021), de Hegedűs Orsolya (Hegedűs 2012), Gerencsér Ádám (Gerencsér 2016), Pintér Bence (2013) szövegei is a recepció fontos részei. Többük kiemeli, hogy meglátásuk szerint kifejezetten kevés magyar nyelvű szöveg játszik el a történelmi idővel és lehetőségekkel: Pintér 2013-ban 7 regényt említ, Gerencsér 2016-ban non-fiction művekkel és novellákkal kiegészítve 16 művet sorol fel (Gerencsér i. m. 29–30). Saját gyűjtésem szerint, mely nem lehet teljes, 2 nem fikciós mű, 23 regény, 1 képregény és legalább 27 elbeszélés azonosítható magyar ukronikus SF-történetként (Domokos 2022). Az egész magyar SF-korpuszra vetítve tehát 55 szöveg ukronikus SF, a vizsgált négy esztendő közel háromszáz szövegéből pedig alig 7 mű.

Míndez – akár a XIX. század közepéig tekintünk vissza a műfaj történetére, akár a második világháború végéig – továbbra sem tűnik igazán soknak.¹⁹ A gyér mennyiségű ukrónia jelensége egyrészt magyarázható (1) a műfaj intellektuális-kognitív aspektusával (az olvasása sokszor igényel átlagon felüli történelmi ismereteket), (2) másrészt azzal, hogy az államszocializmus (akárcsak manapság a kései kapitalizmus) önképe

¹⁹ Ha magyar ukróniáról van szó, nem lehet említés nélkül hagyni Bibó István (1911–1979) 1968-as zseniális ukróniáját, rövidebb gondolatfutamát, az *Uchroniát*, hosszabb címén: „Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna... Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apósával, Ravasz László bíboros érsekkel a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a lutheránus és kálvinista kongregációkra. Egyház-, kultúr- és politikatörténeti uchronia (Bibó 1990a). (Kingsley Amisnek egyébként van egy hasonló logikájú, *The Alteration* c. 1976-os regénye, melyben Luther Mártonból pápa lesz.)

szerint egy történelmi fejlődés végpontja, s így az alternatívákat elutasította (vagy csak negatív példaként tudta/tudja felmutatni őket). Harmadrészt (3) talán azzal, hogy Magyarországon a „hagyományos” történelmi fikciókból és nem-fikciókból sincs még anynyi, hogy kialakuljon egy olyan közös emlékezet vagy közmegegyezés, melyhez képest az alternatív nézőpontok egyáltalán megképezhetők. Röviden: még a történelmünket sem ismerjük eléggé annak mélységében és bonyolultságában;²⁰ minek ide még egy tucat eltérítés?

Gallagher Ward Moore-ra hivatkozva azt magyarázza, hogy a legtöbb ukrónia szerző „azért tért el a hétköznapi valóságtól, hogy új politikai eszméket teszteljenek, és hogy alternatív társadalmi lehetőségekkel kísérletezzenek” (Gallagher, 149). Az általam vizsgált szövegek történelemképe ezzel szemben inkább konzervatívnak mondható: nem képzelnek el más társadalmi szerveződéseket, nem gondolják, hogy „a történelem” más-más csoportoknak akár másként is megjelenhet. Rosenfeld úgy látja, hogy az alternatív történetírás elsősorban prezentista, azaz a jelenben él. „A múltat kevésbé a maga kedvéért kutatja – teszi hozzá –, inkább eszközként használja arra, hogy a jelent értelmezze. Mivel sejtésen alapul, az alternatív történetírás szükségszerűen tükrözi íróinak reményeit és félelmeit” (150). Ha így tekintünk szövegeinkre, megállapíthatjuk hogy egy részük egy általam „birodalmi ábrándnak” nevezett kategóriába tartozik, mely csoportot Veres Miklós utópia-tanulmányában „nagy magyar álm”-nak nevez (Veres). Ezen szövegvilágok főbb jellemzői: Magyarország világrendszerben való pozíciójának megváltoztatása, a félperifériából a centrumba helyezése (egyszerre van ebben affirmatív és revizionista mozzanat), a nemzeti szuverenitás elképzeléseinek messze túlnövő imperialista törekvések központba állítása; a lakosság problémátlan anyagi és lelki jólétének felmutatása, a profitalapú kapitalizmus propagálása. És a „naiv, örömködő gyarmatosítás” gyakorlata: eme írásokban a gyarmatokbirtok olyan polgári rekvizitumoknak tűnnek, mint egy szarvas-trófea vagy egy sibirlet. Az ábrándozás mint ukrónikus kompenzációs aktus ugyanakkor minden esetben történelmi traumatizálásra is törekszik, vagyis a nagy világ- és nemzeti kataklizmák kiiktatására.

A szövegek között ezúttal nincs „ha a náciuk nyertek volna”-féle elbeszélés (bár ebből is akad a magyar korpuszban: Gáspár 1945; Ajtay 1950; Trenka 1991, Galántai 2002; Szélesi 2006; Grácz 2013; Horváth 2014; Komor–Tépő 2015²¹), nincsen köztük steam-punk szöveg, nem alkalmazzák a felgyorsított történelem-technológia ötletét (*tychycronia*); s összesen egy novella divergencia-pontja helyeződik jóval a modernitás elé (Dragon). Determinizmusuk vagy eseményközpontú-hadtörténelmi jellegű vagy technológiai. Szerzőség szempontjából két dolog feltűnő: a magyar ukrónia-írók között alig

²⁰ „Vajon milyen következményekkel jár ránk, olvasókra és ránk, történetírókra, nézve az, ha a történész egyben felelős hazafiúként viselkedik, és úgy dönt, hogy – amint mondani szokás – végre szembenéz a múlttal, vagyis a közösségi, mindenekelőtt a nemzeti önismeret javítása érdekében olyan történésről fog írni, amelyet közössége eladdig kizárt a tudatából, nem foglalt bele az identitásáról szóló elbeszélésbe, mert megtörténtének tudatosulása érvénytelenítene a kollektívum addigi önazonosságát. Vagyis ha olyasmiről ír, ami megtörtént, holott nem történhetett volna meg. Röviden: hogyan alakul a történelmi elbeszélés sorsa, ha a történész arra vállalkozik, hogy közössége traumáit feldolgozza, vagy legalább kikényszerítse feldolgozásukat?” Bolgár 2011, 134.

²¹ A „Ha Németország győz,-ötletével mint ukróniával a világirodalomban először Gáspár László játszott el közvetlenül a II. Világháború befejezése után (Gáspár 1945), majd másodikként 1950-ben Ajtay Miklós Randolph Robban álnév alatt (Ajtay 1950). Gáspár regényéről és a magyar ukrónikus regényekről lásd bővebben: Domokos (megjelenés alatt).

van nő, s alig van köztük Z-generációs, mondhatnánk, az ukrónia a középkorú (a szocializmusban szocializálódott) férfiak műfaja (S ezen még az utóbbi években napvilágot látott amúgy kiváló 1919-ről (Cserna 2016) és 1956-ról (Cserna 2020) szóló ukronikus antológiák sem sokat módosítanak. Életkori és nembeli diverzitást csak az „48 más-képp” c. kötet (Dávid 2019) tud felmutatni.)

Az irodalmi ukróniák (legyenek azok SF-vonatkozásúak vagy sem) felkutatásáért, az ukróniák változatosabbá tételéért vagy egyáltalán az ukrónia műfajának a népszerűbbé tételéért, úgy tűnik, szintén meg kell még küzdeni Magyarországon. E „küzdelenbe” a történelemtanárok,²² ill. irodalomtanárok is bevonhatók: és legyen az anyag akár alternatív történelmi számítógépes játék (pl. *Civilizáció* c. stratégiai játék), akár biblioterápiás célzattal²³ vagy kreatív írás órával összekapcsolt szöveg (Deszcz-Tryhubczak-Marecki 2013), a diákok képzeletét és a történelem alakíthatóságába²⁴ vetett hitét valószínűleg erősíteni fogja.²⁵

Felhasznált irodalom

- Baka Patrik 2014. Mi lett volna, ha: Magyar földön Afrikában. *Partitúra*. 9. évf. 1. sz. pp. 101–27. DOI: [10.17846/PA.2014.9.1.101-128](https://doi.org/10.17846/PA.2014.9.1.101-128)
- Baka Patrik 2017. Az allohistorizmus krónikája. In: *Kölcsönös átszövődések: A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma 2016. évi PhD-konferenciájának tanulmányai*ból. Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, pp. 104–19.
- Baka Patrik 2019. Keleti szél(vihar) (Trenka Csaba Gábor: Place Rimbaud vs. La Grande Image) In: Boda Attila (szerk.): *Interdiszciplinaritás a Kárpát-medencében I. Külhoni magyar doktorandusz-hallgatók konferencia-előadásaiból*, ELTE Márton Áron Szakkollégium, Budapest, pp. 15–32.
- Baka Patrik 2020. Teljes gözzel. Bevezetés a steampunk olvasásába. Komárom.
- Baka Patrik 2021. A horogkereszt árnyékában I. Horváth László Imre: Lett este és lett reggel vs. Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *Erudition-Educatio* 16. évf. 1. sz. pp. 81–95. DOI [10.36007/eruedu.2021.1.081-094](https://doi.org/10.36007/eruedu.2021.1.081-094)
- Batzke, Alexander 2013. „Was ware gewesen wenn...? *Alternativ weltgeschichtliche Literatur 1990–2010*, Materarbeit, Grin Verlag.
- Bene Adrián 2013. *A relativitás irodalma*. Kijárat Kiadó.

²² Érdemes szem előtt tartani eközben azt a tényt, hogy míg a történelem iskolai tanulmányozása inkább egyfajta (nemzeti) identitásképző funkcióval bír, a történelemfilozófiai-történettudományi stúdiumok szkepszise és széttartó meglátásai egy kevésbé lehatárolt szubjektum képzését célozzák meg. Vö.: Gyáni, 2015: 65.

²³ „A terapeuta tud a mű műelemzéseiről, az irodalomelméleti megközelítésekről, de a foglalkozáson résztvevőknek nem ehhez kell eljutniuk, hanem önmagukhoz” (Vörös 2020).

²⁴ „Rebeca Solnit nem függetlenül az ukrónia vágyteljesítő potenciáljától, a Walter Benjamin-féle Történelem iszonyatával szembeállítja az Alternatív Történelem játékosságát: „A Történelem Angyala azt mondja: „Szörnyűség”. Ám ez az angyal csak annyit jegyez meg: „Lehetne rosszabb is”. Mindkét angyalnak igaza van, de ez az utóbbi angyal még lehetőséget is ad arra, hogy cselekedjünk.” Solnit 2004, 54.

²⁵ Az ukronikus, más nevén a „kontrafaktuális populáris irodalom virágzása – utal Evansra Varga Péter András – akár tekinthető azon folyamat részének, ahogyan a történelmet elsajátítja a tömegkultúra, melyben mindennaposak a virtualitás különböző változatai.” (Varga, 41.)

- Bibó István 1990a. „Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna...Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apósával Ravasz László bíboros érsekkel a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a a lutheránus és kálvinista kongregációkra. Egyház- és kultúr- és politikatörténeti uchronia” In *Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet 1935–1979*. Budapest Magvető Könyvkiadó, 265–282.
- Bibó István 1990b. „A nemzetközi államközösség benuátlása és annak orvosságai: önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás.” In *Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet 1935–1979*. Budapest Magvető Könyvkiadó, 283–681. <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/541.html>.
- Bolgár Dániel 2011. A múlttal végképp szembenézn? Traumatikus történelmi és történelmi elbeszélés. In: Dánél Mónika – Fodor Péter – L. Varga Péter (szerk.). *Esemény–trauma–nyilvánosság*. Budapest: Ráció Kiadó, pp. 134–149.
- Böröcz József 2018. *Az EU és a világ: Kritikai elemzés*. Kalligram Kiadó
- Böszörményi Gyula 2014. Angyalok tolják a mennyei jazzt. In: librarius.hu. <https://librarius.hu/2014/11/06/sci-fi-angyalok-toljak-a-mennyei-jazzt/> [2019.12. 01.]
- Butter, Michael 2009. “Zwischen Affirmation und Revision populärer Geschichtsbilder: Das Genre alternate history”. *History Goes Pop: Zur Repräsentation von Geschichte in populären Medien und Genres*. Szerk. Barbara Korte and Sylvia Paetschek. Bielefeld, pp. 65–82. DOI [10.1515/9783839411070-004](https://doi.org/10.1515/9783839411070-004)
- Cozort, Dale 2016. *General Principles For Your Alternate Timeline*. (online) https://dalecozort.livejournal.com/106542.html?utm_source=3userpost.
- Csicsery-Ronay, István Jr. 2013. *The Seven Beauties of Science Fiction*. Wesleyan University Press, 2008. Print.
- Czeglédi András 2013. Ukrónia és vidéke. 2000, 25(11), pp. 19–27.
- Czeglédi András 2021. *Ukrónia és vidéke*. Typotex.
- Deluermoz, Quentin – Singaravélou, Pierre 2012. Exploring the Space of the Possible: Counterfactuals and Paths not Taken in History. *Revue d'histoire moderne et contemporaine* Volume 59. Issue 3, pp. 70–95. DOI [10.3917/rhmc.593.0070](https://doi.org/10.3917/rhmc.593.0070)
- Deszcz-Tryhubczak, Justyna; Marecki, Mateusz 2013. The World Turned Upside Down: Exploring Alternate History with Young Adults. *CLELE journal*, Volume 1, Issue 1, pp. 1–18.
- Domokos Áron 2020. Posztapokaliptizisek, birodalmi ábrándok és neutrotópiák Magyarország-jövőképek a kortárs tudományos-fantasztikus elbeszélésekben. *AKK*, 3. 1. pp. 10–38. DOI: [10.33569/akk.2448](https://doi.org/10.33569/akk.2448)
- Domokos Áron (szerk.) 2022. Magyar ukróniák, ukronikus és ukróniával érintkező fikciós SF-szövegek bibliográfiája (1930–2021). *Acta Scientiarum Socialium*, 50, pp. 85–87 (a jelen számban).
- Domokos Áron (megjelenés alatt). Félelem és reszketés a Nagynémet Birodalomban.
- Dudlák Tamás 2019. A szarajevói merénylet helye a történelemben. Az első világháború okainak kontrafaktuális elemzése. *Világtörténet*. 41. évf. 3. sz. pp. 467–84.
- Erdei Grünwald Mihály (szerk.) 1983. *Mi lett volna, ha...? Művelődéstörténeti játéksorozat a Rádióban*. Budapest: RTV–Minerva. https://mandadb.hu/tétel/421344/Mi_lett_volna_ha. [Utolsó hozzáférés: 2022. április 17.]
- Evans, Richard J. 2013. *Altered Pasts. Counterfactuals in History*. Brandeis University Press Waltham, Massachusetts. DOI [10.2307/j.ctv102bd9b](https://doi.org/10.2307/j.ctv102bd9b)

- Ferguson, Niall 1999. Introduction. Virtual History: Towards a 'chaotic' theory of the past. In: Ferguson Niall (szerk.). *Virtual History. Alternatives and Counterfactuals*, Basic Books, pp. 1–90.
- Fisher, Mark 2020. *Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva?* Napvilág
- Gallagher, Catherine 2018. *Telling it like it wasn't. The Counterfactual imagination in history and fiction*. University of Chicago Press. DOI [10.7208/chicago/9780226512556.001.0001](https://doi.org/10.7208/chicago/9780226512556.001.0001)
- Gerencsér Ádám 2016. The first 'Third Reich Triumphant': The world's earliest Hitler-wins scenario and other alternate histories in Hungarian literature. A complete survey from 1915 to 2015. *Hélice: Reflexiones críticas sobre ficción especulativa* 3(6): pp. 13–30.
- Gilk, Eric 2014. Kontrafaktuális cseh történelmi regények. *Lettre* 94. sz. (ősz), pp. 11–13.
- Gyáni Gábor 2015. A történetírás és a történelemtanítás konfliktusa. *Iskolakultúra*, 25. évf. 7–8. sz. pp. 62–67. DOI: [10.17543/ISKKULT.2015.7-8.62](https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2015.7-8.62)
- Gyuris Norbert 2005. Sci-fi, posztmodern, steampunk? *Prae*, 2005/3. pp. 27–45.
- Hegedűs Orsolya 2012. *A mágia szövedéke. Bevezetés a magyar fantasy olvasásába*. Lilium Aurum.
- Hellekson, Karen 2001. *The Alternate History. Refiguring Historical Time*, Kent, University Press.
- Holm, Rikke Ejsing 2008. *Kontrafaktisk historie som litterær strategi – Kontrafaktisk realisme og Philip Roths The Plot Against America*. Litteraturhistorisk NetForlag
- Jerng, Mark C. 2018. *Racial Worldmaking*. Fordham University Press, Epub. DOI [10.1515/9780823277780](https://doi.org/10.1515/9780823277780)
- Kánai András 2017. C. S. A., avagy mi lett volna, ha a Dél nyeri az amerikai polgárháborút? In: *sfmag.hu*; <https://sfmag.hu/2017/03/20/c-s-a-avagy-mi-lett-volna-ha-a-del-nyeri-az-amerikai-polgarhaborut/>.
- Klapcsik Sándor 2005. Science fiction és történelem: utópia, szimulákrum, párhuzamos univerzumok. *Prae* 2005/3. pp. 16–27.
- Nagy Péter H. 2011. A képzelet nagymesterei Dicktól Robinsonig. In: Keserű József – Nagy Péter H. (szerk.) *Kontrafaktumok. Spekulatív fikció és irodalom*. Selye János Egyetem.
- Marx, Karl, 1960. *Louis Bonaparte Brumaire tizenhatalmadikája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó–Magyar Helikon.
- Miklós Tamás 2011. *Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására*. Pozsony, Kalligram.
- Molnár, Gábor 2011. The Social World(s) of the Platonic Dialogues. Preliminary Considerations for a Research Project. *Acta Scientiarum Socialium* 33: 165–176.
- Morse, Donald E. 2017. The Rise of Counterfactual History and the Permeability of Disciplines. In Ildikó Limpár (szerk.): *Displacing the Anxieties of Our World: Spaces of the Imagination*. Cambridge, pp. 10–26.
- Pintér Bence 2013. A Brief Summary of the Alternate History Genre in Hungary. *Alternatehistory*; weeklyupdate.blogspot.com.
- Rodiek, Christoph 1992. Potentielle Historie (Uchronie) Literarische Darstellungsformen alternativer Geschichtsverläufe. *Romanische Forschungen* 104. 1/2 pp. 171–180.
- Rosenfeld, Gavriel D. 2005. *The World Hitler Never Made. Alternate History and the Memory of Nazism*. Cambridge University Press.

- Rosenfeld, Gavriel D, 2007. Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha ...?” Elmékedések az alternatív történetírás szerepéről. *Aetas* 22. évf. 1. sz. pp. 147–60. (Ford: Széplaki Lívia).
- Sárdi Margit S. 2009. Amíg a sci-fi megszületett. Források és elődök. In: István Burger (szerk.) *Metagalaktika 11. Kazinczytól egy új reformkorig. A magyar SF krónikája*. Metropolis Media, Budapest.
- Schenkel, Guido 2012. *Alternate History – Alternate Memory: Counterfactual literature in the Context of German Normalization*. The University of British Columbia.
- Schneider-Mayerson, Matthew 2009. What Almost Was. The Politics of the Contemporary Alternate History Novel. *American Studies*. 50. 3–4. pp. 63–83. DOI [10.1353/ams.2009.0057](https://doi.org/10.1353/ams.2009.0057)
- Simon Zoltán Boldizsár 2013. Tapasztalat, jelenlét, történelem. *Aetas* 28. évf. 1. sz. pp. 160–77.
- Singles, Kathleen 2013. *Alternate History. Playing with Contingency and Necessity*. De Gruyter. DOI [10.1515/9783110272475](https://doi.org/10.1515/9783110272475)
- Solnit, Rebecca 2016. *Hope in the Dark: Untold Histories, Wild Possibilities*, Haymarket Books (Első megjelenés: 2004).
- Suvin, Darko 1983. Victorian Science Fiction, 1871–85: The Rise of the Alternative History Sub-Genre. *Science Fiction Studies*, Vol. 10, No. 2 pp. 148–169
- Tetlock, Philip E; Lebow, Richard Ned; Parker, Geoffrey (szerk.) 2006. *Unmaking the West. „What if?” Scenarios That Rewrite World History*. Michigan Press. DOI [10.3998/mpub.101996](https://doi.org/10.3998/mpub.101996)
- Trencsényi Balázs 2007. „A tegnap árnyékában. Bibó István és az Uchronia” In: uő: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely.
- Varga Péter András 2014. Kontrafaktuális filozófiatörténet? A „Mi lett volna, ha...?”-kérdések használata a történettudományban és jelentősége a filozófiatörténet-írásban. *Magyar Filozófiai Szemle* 58. évf. 4. sz. pp. 31–57.
- Veres Miklós 2009. A nagy magyar álom. In: István Burger (szerk.) *Metagalaktika 11. Kazinczytól egy új reformkorig. A magyar SF krónikája*. Metropolis Media, Budapest.
- Vörös Klára 2020. Biblioterápia és nyelvi hatás. In: *e-nyelvmagazin.hu*; <https://e-nyelvmagazin.hu/2020/12/01/biblioterapia-es-nyelvi-hatas/>.
- Winthrop-Young, Geoffrey 2006. The Third Reich in Alternate History: Aspects of a Genre-Specific Depiction of Nazi Culture. *The Journal of Popular Culture*. Volume 39, Issue 5, pp. 878–896. DOI: [10.1111/j.1540-5931.2006.00310.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-5931.2006.00310.x)
- Woolf, Virginia 1986. *Saját szoba*. Budapest, Európa.

Az elemzésben megemlített ukronikus szövegek

- Ajtay Miklós (alias Robban, Randolph) 1950. *Si l'Allemagne avait vaincu...* Paris: La-tour Duguet.
- Amis, Kingsley 2007. *The Alteration*. Carroll & Graf Publishers, (első megjelenés: 1976).
- Cserna-Szabó András – Szálinger Balázs (szerk.) 2016. *A másik forradalom. Alternatív ötvenhat*, Cser Kiadó.
- Cserna-Szabó, András – Fehér Renátó (szerk.) 2020. *Nézzünk bizakodva a múltba. Alternatív Trianon*, Cser Kiadó.

- Dávid Ádám – Dóka Péter (szerk.) 2019. *48 másképp. Ifjúsági novellák a múltból*. JAK – Móra Könyvkiadó.
- Dragon György 2015. A novella. *Galaktika*, 299. 49–55.
- Galántai Zoltán (alias W. Hamilton Green) 2002. *A negyedik birodalom*. Budapest: Valhalla Páholy.
- Gáspár László 1945. *Mi, I. Adolf*. Budapest: Magyar Téka.
- Gráczer László Tamás (alias G. L. Thompson) 2013. *Germánia*, Budapest: Kossuth.
- Herczeg Ferenc 1989. Szíriusz, In: Zoltán Cserna (szerk.): *A rádiumkirály. Science fiction történetek*. WORLD SF Magyar Tagozata, Budapest, pp. 11–57.
- Horváth György 2014. Prospektus, In: Szélesi Sándor (szerk.): *Falak mögött a világ. SF-antológia*. 297–324.
- Horváth László Imre 2014. *Lette este és lette reggel*, Budapest: Magvető.
- Kárpáti Frigyes György 2017. *Hivatlan látogató*. Pomáz: Kráter.
- Komor Zoltán – Tépő Donát 2015. *Nácik a dinók ellen*. Publio.
- Nagy Judit Áfonya (Kosotova Dyta) 2016. Pacem. *Új Galaxis* 25. Pécs: Kódex Nyomda.
- Márki István 2017. Örökség, In: *Galaktika*, XXXVII. 327. pp. 30–42.
- Nemere István 2017. Időváltó. *Galaktika*, XXXVII. pp. 70–88.
- Robinson, Kim Stanley 2009. A rizs és a só éve. *Metropolis*. (Első megjelenés: 2002)
- Sas István 2015. Raptor Isten. *Galaktika*, XXXVI. 306. 72–86.
- Szélesi Sándor (alias Sheenard, Anthony) 2006. Vitézi becsület, In: Sheenard, Anthony: *A csonkolás művészete. Novellagyűjtemény*, Portal Press.
- Trenka Csaba Gábor 1991. *Egyenlítői Magyar Afrika*. Agave, Budapest.
- Trenka Csaba Gábor 2015. Kisvárdá sejkje, In: Szélesi Sándor (szerk.): *2045. Harminc év múlva. SF-antológia*. Ad Astra, 133–164.
- Yalom, Irvin D. 2012. *Amikor Nietzsche sírt. A szenvedély regénye*. Budapest: Park Kiadó.